

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Varianten van kapitalisme en technologische ontwikkeling

Het kapitalistisch stelsel manifesteert zich niet in alle landen op dezelfde manier. Landen kunnen door specifieke regelgeving een eigen variant ontwikkelen. In het algemeen gesteld kan men twee varianten van het kapitalisme onderscheiden: het Angelsaksisch en het Rijnlands model. Het blijft zoeken naar het juiste midden: enerzijds is vrijheid van economisch handelen gewenst, anderzijds mag daarvoor in sociaal opzicht niet elke prijs worden betaald. De overheid heeft een belangrijke rol te vervullen in de economie. De technologische ontwikkeling moet worden gestimuleerd en de inkomensverdeling moet in rechtvaardige banen worden geleid.

door *Theo van de Klundert*

De auteur is emeritus hoogleraar algemene economie aan Tilburg University.

HANDEL EN MARKTEN SPELEN SINDS mensenheugenis een belangrijke rol bij de inrichting en werking van de economie. In de middeleeuwen was er een levendige handel zowel in goederen, die dienen voor de eerste levensbehoeften, als in luxeproducten bestemd voor de elites. Dit gold speciaal tijdens de ‘commerciële revolutie’, zoals historicus Peter Spufford de ingrijpende veranderingen in de organisatie van de handel in de dertiende eeuw in Europa typeert.¹ De expansie van de handel kwam tot stilstand in de veertiende eeuw, als gevolg van klimaatverandering, hongersnood en ziekten. In de loop van de vijftiende eeuw herstelde de economie en breidde zich de handel verder over Europa uit. Meer handel bevorderde de arbeidsverdeling en leidde tot een bescheiden economische groei.

Economische groei van betekenis treedt pas op als de voortbrenging van goederen wordt gemechaniseerd en de technologische ontwikkeling

haar intrede doet. In de late middeleeuwen was daarvoor niet of nauwelijks ruimte. De gang van zaken in de landbouw stond onder invloed van feodale verhoudingen en de productie van ambachtelijke goederen werd gereguleerd door de gilden. Om tot wasdom te komen moest de economie zich losmaken van traditionele sociale verbanden, de zogeheten ‘Great Transformation’.² De eigendomsrechten dienden zekergesteld te worden. Investerings van enige betekenis blijven uit als de heersende klasse op willekeurige tijdstippen lasten kan opleggen of eventueel kan onteigenen. Nieuwe productieve activiteiten kwamen niet van de grond doordat kartels, zoals de gilden, of concessies verleend door de vorst de gevestigde producenten beschermden tegen indringers op de markt.

De ont koppeling van de economie en de traditionele sociale verbanden is uiteraard geleidelijk tot stand gekomen. De verlichting ging gepaard met een kritische beschouwing van bestaande instituties en aandacht voor de belangen van het individu. De expansieve handel in de Europese landen leidde tot een klasse van rijke kooplieden, die hun economische machtspositie in politiek opzicht wilde veiligstellen. Douglass North, John Wallis en Barry Weingast merken in dit verband op:

Commercial and trading interests had always been a part of the dominant coalition in England, but in the 17th century, the growing importance of commerce, both domestic and international, engendered a shift of emphasis within the coalition, away from landed interests and toward commercial and manufacturing interests.³

De ontwikkeling bereikte een hoogtepunt met de ‘Glorious Revolution’ in Engeland van 1688, waarbij de macht van de vorst drastisch werd beperkt en de eigendomsrechten langs democratische weg werden geborgd.

De zekerstelling van eigendomsrechten is een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde voor de industriële revolutie, die een kleine

Er is een keerzijde aan de vrijheid van economisch handelen: vernieuwing leidt tot verdringing van het oude; er is sprake van creatieve destructie

honderd jaar later plaatsvond. Historici zijn het er niet over eens wat uiteindelijk de beslissende factor was bij de overgang van een tamelijk statische naar een dynamische economie op basis van de technologische ontwikkeling. Voor ons doel is dit echter minder relevant. Waar het ons om gaat, is te onderzoeken

welke rol de overheid kan spelen om het kapitalistisch stelsel in goede banen te leiden. Dit is controversieel, omdat over waarden verschillend wordt gedacht. Bovendien laat de kapitalistische expansie vanaf de beginfase

twee kanten zien. Naast groei van de productie resulteert, soms met enige vertraging, ook een stijging van de lonen. Er is echter ook een keerzijde aan de vrijheid van economisch handelen. Vernieuwing leidt tot verdringing van het oude; er is sprake van creatieve destructie.⁴ Werkloosheid en lage beloningen voor bepaalde groepen ondermijnen de sociale cohesie. Aantasting van het milieu en bedreiging van de veiligheid, zowel binnen het arbeidsproces als daarbuiten, roepen verzet op. Het gevolg is dat er het nodige geregeld moet worden. Dit spanningsveld, waarbij enerzijds vrijheid van economisch handelen gewenst is, maar waarbij anderzijds daarvoor in sociaal opzicht niet elke prijs wordt betaald, is door de economisch historicus Karl Polanyi bestempeld als een ‘double movement’.⁵

Deze dubbele beweging krijgt langs een tweetal dimensies gestalte.⁶ De tijdsdimensie impliceert dat perioden met meer en minder regulering elkaar afwisselen. Meer vrijheid leidt tot een uitbundige expansie, maar op den duur ook tot ‘overshooting’. Dit noopt vervolgens weer tot regulering. Aldus ontstaan lange golven met een onregelmatig karakter. De tweede dimensie van de dubbele beweging betreft de geografische ruimte. Het kapitalistisch stelsel manifesteert zich niet in alle landen op dezelfde manier. Landen kunnen door specifieke regelgeving een eigen variant ontwikkelen. De vraag is: een variant van wat? De norm is het kapitalisme in zijn zuiverste vorm, op basis van volledige mededinging op alle markten en een minimalistische rol voor de overheid. In de praktijk wordt dit niet aangetroffen, al komen de vs er dicht bij. Meer in het algemeen kan men in het kapitalisme twee varianten onderscheiden, te weten het Angelsaksisch model (vs, Engeland) en het Rijnlands model (West-Europese landen op het continent).

VERSCHILLEN TUSSEN HET RIJNLANDS EN HET ANGELSAKSISCH MODEL

Het onderscheid tussen beide varianten of modellen betreft een veelheid van karakteristieken, die in twee rubrieken kunnen worden ondergebracht. In de eerste plaats is er in het Rijnlands model een grotere mate van herverdeling van inkomens door middel van sociale verzekeringen en financiële ondersteuning van minder geprivilegieerden. Om een indruk te geven van de verschillen die er bestaan, in het bijzonder tussen de vs en Europa, volgen hierna enkele cijfers. De totale uitgaven aan sociale programma’s (als een percentage van het bnp) bedroegen in 1998 in Duitsland 27,3 procent, in Frankrijk 28,8 procent en in de vs 14,6 procent.⁷ In de tweede plaats zijn er belangrijke verschillen tussen beide modellen op het gebied van de coördinatie van economische activiteiten. In het Angelsaksische model wordt zo veel mogelijk vertrouwd op de markt als coördina-

tiemechanisme. Daarentegen wordt in het Rijnlandse model meer gewerkt met overlegstructuren en netwerken. Dit betreft zowel de wijze van besturing van ondernemingen ('corporate governance') als de relaties tussen werkgevers en werknemers, tussen leveranciers en afnemers, en tussen producenten en consumenten. Deze betrekkingen zijn voor een belangrijk deel wettelijk verankerd. Bovendien is de overheid partij in sommige overlegsituaties. Denk bijvoorbeeld aan het vermaarde tripartiete akkoord van Wassenaar van 1982 over loonmatiging en arbeidstijdverkorting.

Het onderscheid tussen de Angelsaksische en Rijnlandse variant van het kapitalisme is van betrekkelijk recente datum. Oorspronkelijk stond de ont koppeling tussen de economie en de traditionele sociale verbanden voorop, ook in de continentale Europese landen, waar het industriële kapitalisme later werd ingevoerd dan in Engeland. Het keerpunt is de Eerste Wereldoorlog, die leidde tot politieke chaos in de betrokken landen. Socialistische politieke partijen en vakbonden kregen na de oorlog meer macht en invloed. Vóór de oorlog was er een belangrijke socialistische stroming, maar werden arbeidsopstanden en verzet onderdrukt. In de vs heeft het socialisme nooit een voet aan de grond gekregen. In een recent boek wijst Nobelprijswinnaar Edmund Phelps op het opkomen van corporatistische ideeën en bewegingen in Europa vanaf 1920. Phelps ziet hierin een terugkeer naar traditionele waarden en normen, dat wil zeggen een heroriëntatie die de verworvenheden van de verlichting deels tenietdoet. Het kapitalisme floreert daarentegen op basis van wat de auteur moderne waarden noemt. Wat daaronder moet worden verstaan wordt duidelijk in het volgende citaat:

Modernist beliefs include some distinctive ideas of what is right: the rightness of having to compete with others for positions of higher responsibility, the rightness of greater pay for greater productivity or greater responsibility, the rightness of orders from those in responsible positions and the rightness of holding them accountable, the right of people to offer new ideas, and the right of people to offer new ways of doing things and to offer new things to do. All this stands in contrast to traditionalism with its notions of service, obligation, family, and social harmony.⁸

Men zou zeggen dat wat Phelps modern noemt, door anderen wordt bestempeld als conservatief. Los van deze spraakverwarring zijn de kwesties waar het echt om gaat de volgende. Presteren beide varianten van kapitalisme even goed op economisch terrein? Als dit niet zo is, moet dan de onderliggende partij het afleggen tegen de dominante variant?

De meting en vergelijking van economische prestaties is verre van een-

duidelijk. In de periode na de Tweede Wereldoorlog groeien veel Europese landen sneller dan de vs. Er is sprake van een inhaalrace, omdat Europa door de turbulentie van twee wereldoorlogen op achterstand was gezet in termen van de productie per hoofd van de bevolking. Inhalen maakt economische groei relatief gemakkelijk, omdat de technologie kan worden gekopieerd van de leider, in casu de vs. Na 1975 haalt Europa nog wel wat in, maar wordt convergentie tussen de varianten bevorderd door de relatieve stagnatie van de Amerikaanse economie. Volgens Phelps komt dit doordat het corporatisme terrein wint in de vs. Daarmee komen we bij de kern van het betoog van Phelps. Economische groei is uiteindelijk, dat wil zeggen nadat het potentieel voor inhaalgedrag is uitgeput, afhankelijk van inheemse innovaties. Het eigenlijke innoveren is een waagstuk. De onzekerheden zijn groot en de gevolgen zijn meestal niet te overzien. Mislukking is mogelijk en moet door de maatschappij worden geaccepteerd op voorwaarde dat er een fatsoenlijke wetgeving is ter zake van faillissement. Bovendien kan er ook van mislukkingen worden geleerd. Kortom, alle vrijheden genoemd in het voorgaande citaat zijn nodig om de economische dynamiek in stand te houden.

De gedachte dat inheemse innovatie andere instituties vereist dan expansie op basis van afkijken en imiteren, wordt ook door andere op de vs georiënteerde economen naar voren gebracht. Daron Acemoglu, Philippe Aghion en Fabrizio Zilibotti hebben er zelfs een wiskundig model aan gewijd, wat de wetenschappelijke status van de genoemde gedachte ten goede komt, zoals blijkt uit de vele verwijzingen naar hun artikel.⁹ Volgens de auteurs moeten landen die inhalen tijdig overschakelen van een ‘investment-based strategy’, waarbij overheidssteun gewenst is, naar een ‘innovation-based strategy’, waarbij marktwerking domineert. Dit vereist dat het voor ondernemingen aantrekkelijk moet zijn om zittende managers te vervangen door jongere, meer dynamische managers. Als de selectie van managers faalt, kan de economie blijven steken op een lager welvaartsniveau dan nodig is.

DE NOODZAAK VAN EEN BETROKKEN OVERHEID

De technologische ontwikkeling wordt door Acemoglu en zijn coauteurs en door Phelps opgevat als een proces dat louter afhangt van individuele ondernemers.¹⁰ De visie van deze auteurs berust, in de woorden van Fred Block, op ‘a foundational myth of modern economics – that of the heroic individual or heroic firm that persists against universal scepticism in bringing to market a new product or new process entirely through its own efforts’.¹¹ Deze zienswijze impliceert dat inheemse innovatie slechts kan

gedijen als de overheid op zo groot mogelijke afstand wordt gehouden. Empirisch onderzoek leert dat hier sprake is van een misvatting.

In een opzienbarend boek over de ondernemende staat laat econome Mariana Mazzucato zien dat de staat een veel grotere rol heeft gespeeld in het proces van technologische ontwikkeling dan gewoonlijk wordt verkondigd.¹² Dat de overheid fundamenteel onderzoek voor haar rekening moet nemen, wordt door vriend en vijand erkend. Marktpartijen zijn niet in de positie om zich de opbrengsten van dergelijk onderzoek toe te eigenen. Bovendien zijn ondernemingen doorgaans tamelijk afkerig van risico's. Daar komt bij dat de technologische ontwikkeling in belangrijke mate afhangt

De rol van de staat is van doorslaggevende betekenis bij technologische vernieuwingen, zoals het internet en de opkomende groene technologie

van 'General Purpose Technologies', met een grote potentie en ingrijpende invloed op de totale economie.¹³ Een en ander betekent dat juist de overheid veel moet doen om de economische expansie te stimuleren. Volgens Mazzucato gebeurt dit in de praktijk ook. De rol van de staat is van doorslaggevende betekenis

bij technologische vernieuwingen, zoals het internet, de biofarmaceutische industrie, de nanotechnologie en de opkomende groene technologie. Naar aanleiding hiervan merkt Mazzucato op:

In all these cases the State dared to think – against all odds – about the 'impossible': creating a new technological opportunity; making the initial large investments; enabling a decentralized network of actors to carry out the risky research; and then allowing the development and commercialization process to occur in a dynamic way.¹⁴

De betrokkenheid van de overheid bij het innoveren en nemen van risico in een situatie van grote onzekerheid roept de vraag op of de revenuen van de technologische ontwikkeling eerlijk verdeeld worden. Mazzucato spreekt in dit verband van de 'risk-reward nexus', waarbij misstanden met betrekking tot een onevenredige toe-eigening van revenuen aan de kaak worden gesteld. Publiek geld wordt gependend om vooruitgang mogelijk te maken en private ondernemingen gaan er met de winst vandoor. Een voorbeeld is het medicijn Genzyme voor een zeldzame ziekte, dat oorspronkelijk is ontwikkeld aan de National Institutes of Health in de vs, maar dat nu door een farmaceutisch bedrijf tegen een astronomische prijs wordt verkocht. Dit is een voorbeeld van 'socialised generation and private commercialisation of biopharmaceutical technologies'.¹⁵ Dat

zou volgens de auteur nog acceptabel zijn als de private onderneming de winsten terugploegt in onderzoek en ontwikkeling, zodat de overheid een stapje terug kan doen. Hiervan is echter geen sprake als het bedrijfsleven maximalisatie van de aandeelhouderswaarde vooropstelt. Het punt is dat dit in de praktijk neerkomt op het behalen van financiële resultaten op korte termijn, waardoor de innovatieve activiteiten ondermaats blijven en waarde wordt vernietigd.¹⁶

Ook Phelps is kritisch ten aanzien van de maximalisatie van aandeelhouderswaarde, maar ziet hierin merkwaardigerwijs een vorm van corporatisme.¹⁷ Om het tij te keren is echter juist adequate regelgeving nodig. De overheid heeft een belangrijke rol te vervullen in de economie. De technologische ontwikkeling moet worden gestimuleerd en de inkomensverdeling moet in rechtvaardige banen worden geleid. Natuurlijk moet er voldoende vrijheid zijn om te ondernemen. Het moderne corporatisme impliceert dan ook niet dat alle stakeholders van de onderneming gelijkwaardig zijn. Het betekent evenmin dat werkgevers en werknemers allianties moeten aangaan om insiders te beschermen. Hervorming van de financiële sector en afstemming ervan op innovatieve activiteiten van ondernemingen, vooral in het midden- en kleinbedrijf, heeft een hoge prioriteit. Flexibilisering van de arbeidsmarkt is eveneens nodig, maar vereist dat de werkgelegenheid voldoende is om de beroepsbevolking te absorberen. Het stelsel van sociale voorzieningen kan overeind blijven, maar misbruik moet beter worden tegengegaan.

Voor alles is echter nodig, dat het besef doordringt dat de economie er is om het 'goede leven' te dienen en dat we dit gezamenlijk moeten doen. Het blijft steeds zoeken naar 'de synthese van vrijheid en gebondenheid', zoals de founding father van de Universiteit van Tilburg, Martinus Cobbenhagen, dit omschreef.¹⁸ Het Rijnlandse model heeft de toekomst. Technologische vernieuwing vereist publiekprivate samenwerking. De revenuen van dergelijke activiteiten moeten vervolgens eerlijk worden verdeeld.

Noten

- 1 Peter Spufford, *Power and profit. The merchant in medieval europe*. New York: Thames & Hudson, 2002.
- 2 De term is van Karl Polanyi. Karl Polanyi, *The Great Transformation. The political and economic origins of our time*. New York: Farrar and Rinehart, 1944.
- 3 Douglass North, John Wallis en Barry Weingast, *Violence and social orders. A conceptual framework for interpreting recorded human history*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 72.
- 4 Joseph Schumpeter, *Capitalism, socialism and democracy*. New York: Harper and Row, 1942.
- 5 Polanyi 1944.
- 6 Theo van de Klundert, *Capitalism and democracy. A fragile alliance*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2013.
- 7 Alberto Alesina en Edward Glaeser, *Fighting poverty in the us and Europe. A world of difference*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- 8 Edmund Phelps, *Mass flourishing. How*

- grassroots innovation created jobs, challenge, and change*. Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2013, p. 99.
- 9 Daron Acemoglu, Philippe Aghion en Fabrizio Zilibotti, 'Distance to frontier. Selection and economic growth', *Journal of European Economic Association* 4 (2006), nr. 1, pp. 37-74.
- 10 Acemoglu e.a. 2006; Phelps 2013.
- 11 Fred Block, 'Mass flourishing, or nostalgic nonsense?', *speri.comment*, The University of Sheffield, 2013. Zie <http://speri.dept.shef.ac.uk/2013/09/17/mass-flourishing-nostalgic-nonsense> (geraadpleegd 20 oktober 2013).
- 12 Mariana Mazzucato, *The entrepreneurial state. Debunking public vs. private sector myths*. Londen: Anthem Press, 2013.
- 13 Zie bijvoorbeeld Van de Klundert 2013.
- 14 Mazzucato 2013, p. 21.
- 15 Mazzucato 2013, p. 166.
- 16 Zie bijvoorbeeld Alfred Rappaport, 'The economics of short-term performance obsession', *Financial Analysts Journal* 61 (2005), nr. 3, pp. 65-79.
- 17 Phelps 2013.
- 18 Ad Kolnaar en Pieter Meulendijks, 'De priester-econoom Cobbenhagen', *Maandschrift Economie* 59 (1995), pp. 342-369.